

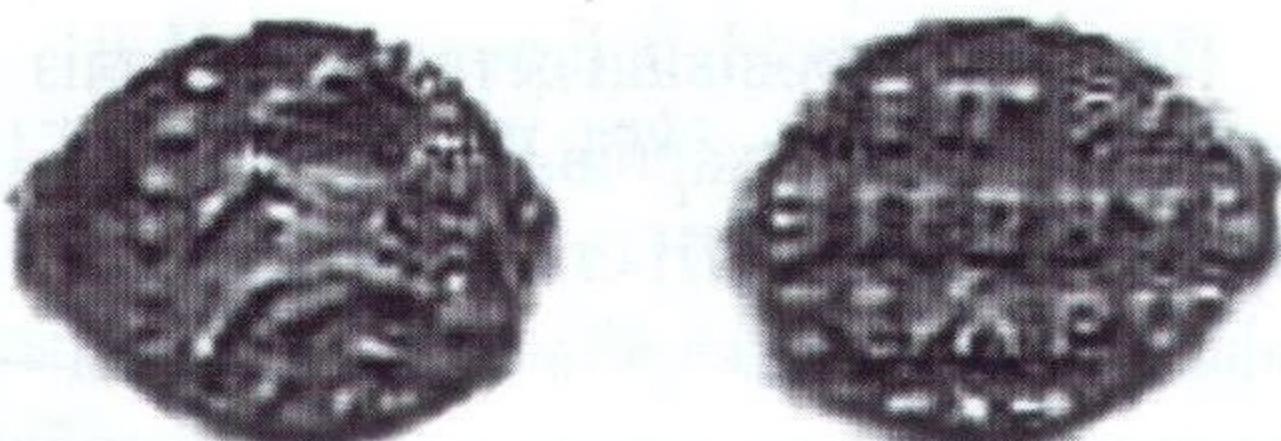
З історії однієї рідкісної монети Катерини I (1725–1727)

Олексій Бакалець (м. Бар)

Одним із важливих джерел вивчення грошового обігу того чи іншого історичного періоду є монетні скарби та окремі знахідки монет. Автор у своїй дисертації «Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1764 рр.), на ряді наукових розвідок, відслідковує процес поступового витіснення протягом XVIII ст. загальноприйнятої в Україні європейської монети російським рублем та його фракціями [1–4]. Особливо цей процес прискорюється за правління Петра I (1682–1725) та його дружини Катерини I (1725–1727).

На території Гетьманщини (тепер це територія восьми українських областей — Київської, Вінницької, Хмельницької, Житомирської, Полтавської, Сумської, Черкаської та Чернігівської) було виявлено 357 скарбів монет другої половини XVII ст. та 137 скарбів XVIII ст. [2, с. 279]. За державною приналежністю серед знахідок другої половини XVII ст. 20 європейських держав монети Речі Посполитої були наявні у 291 скарбі (81,5 %), тоді коли Московського царства — лише у 52 скарбах (14,5 %) [2, с. 280].

Із 119 знахідок, які датуються XVIII ст., 103 (75 %) складалися з російських монет і лише у 24 містилися монети Речі Посполитої (20 %) [4]. Саме деяким рідкісним російським монетам початку XVIII ст. присвячена дана стаття.

Копійка, срібло.
Петро I (1682–1725), кінець XVII ст.

Копійка, срібло.
Петро I (1682–1725), 1718 р.

Формування загальноросійського ринку, його строкатість серйозно непокоїли уряд Петра I. Маючи на меті створення грошової системи з великою кількістю номіналів, уніфікацію російського та українського грошових ринків, наближення їх до європейського, збільшення доходів казни, цар провів грошову реформу, яка тривала з 1698 до 1719 р. [5].

На першому етапі лічильно-ваговий рубель був прирівняний до західноєвропейського талера і важив 28 г срібла. Він ділився на 100 срібних копійок вагою 0,28 г кожна. У 1700 р. з'явилися нові мідні монети — денга ($\frac{1}{2}$ коп.), полушика ($\frac{1}{4}$ коп.). У 1701 р. почався випуск на московських монетних дворах нових золотих червінців (3,44 г), срібних полтин (50 коп.), півполтин (25 коп.), гривенників (10 коп.) і 5 копійок.

У 1704 р. почалося карбування срібного рубля, мідної копійки (поряд з нею продовжувала перебувати в обігу дротяна срібна копійка) та мідних алтинів (3 коп.).

I. Спаський вважав що «срібна копійка стала «лідером» — свого роду гарантією мідної, остання була однією з багатьох мідних і срібних монетних одиниць нової системи» [6].

У 1718 р. припинилося карбування срібної та мідної копійки і розпочався випуск золотих монет вагою 4,04 г (вартістю 2 рублі). В цей час карбувалася невелика кількість пробних копійок, тому підтвердженням є лише пробні екземпляри деяких років [6, с. 137]. У 1719 р. петровську грошову реформу завершив випуск мідних 5 та срібних 15 і 20 копійок.

За свідченням Р. Шуста за період з 1700 до 1725 р. (до смерті Петра I, 25 лютого 1725 р.) на монетних дворах Росії було відкарбовано монет на суму 39 950 357 рублів 45 коп., у тому числі мідних — на 4 352 538 рублів, срібних — на 29 849 277 рублів 45 коп., золотих — на 748 692 рублі. Найбільший прибуток державі принесло карбування мідної монети (найбільше п'ятаків) — близько 3 мільйонів рублів [7]. До набору мідних

номіналів ввійшли: півполушка, полушика, денга, копійка, 2 копійки (грош), 5 копійок.

За правління імператриці Катерини I (1725–1727) гостра нестача монетного срібла, жадоба до наживи її фаворита О. Меншикова, стали причиною емісії неякісних гривенників, квадратних мідних плат у Катеринбурзі номіналом в 1, 5 та 10 копійок, півполтин, полтин та рублів. Однак експеримент виявився невдалим — мідні кліпи були непрактичними і незвичними для населення та після смерті імператриці їх емісію припинено. У 1725–1727 рр. розмір емісії золотих монет (2 рублі) зменшився до 9156 штук [7, с. 183].

О. Меншиков, за пропозицією членів Монетної контори В. Татищева, братів І. та П. Мусіних-Пушкіних і московського губернатора А. Плещеєва, виступав за посилене карбування мідних грошей, доходи від яких мали закрити величезні борги казни та зменшити випуск фальшивих грошей. Було запропоновано у 1727 р. випускати п'ятикопійчики по 40 рублів із пуда міді на 2 мільйони рублів [8, с. 41].

За лютий — початок березня 1727 р. московські монетні двори були розчищені, відремонтовані, добудовані та обладнані новою технікою: гуртильними станами, карбувальними та ручними плавильними машинами, новими штемпелями. В Москву із Петербурга та Тули було направлено декілька десятків досвідчених майстрів на чолі з відомим механіком А. Нартовим.

З 6 березня 1727 р. на всіх трьох московських монетних дворах розпочалася робота по випуску п'ятикопійчих монет. Було також вирішено переплавити

Копійка, мідь.
Петро I (1682–1725), 1705 р.

Копійка, мідь.
Катерина I (1725–1727), 1727 р.

Гурт мідної копійки (ланценківський).

на п'ятикопієчники, виміняні в населення мідні петровські копійки. Вилучення із грошового обігу мідних денежок та полушенок було вирішено тимчасово припинити, поки не буде виготовлена нова дрібна монета.

Указом від 16 червня 1727 р. Катерина I дрібні срібні гроши наказала переробити в гривеники (10 коп.). На срібній та мідній копійках Петра I та Катерини I зображене Георгія Переможця на коні із списом («копійом») у правій руці, який вбиває дракона.

Святий Георгій Переможець (Єгор Хоробрий) народився в Малій Азії у Хетському царстві в 284 р. Займаючи високе становище за походженням, Георгій добровільно склав із себе військові обов'язки і сан, для того, щоб стати християнським проповідником. За це він у 305 р. був підданий жорстоким тортурам і страчений.

За часу занепаду Київської Русі у XII–XIII ст. Святий Георгій зображався на іконах у вигляді молодого воїна-вершника, який списом вбиває дракона. Незважаючи на легенду про дракона, як пожирателя гарних дівчат, його скрізь розуміли як символ Світового Зла. Георгій в очах віруючих був захисником ображених, пригнічених, обездолених, вимагаючи покровительства та заступництва. Тому його зображення можна було зустріти на іконах, ямських дзвіночках, на срібних і мідних московських та російських монетах XVI–XVIII ст. [8].

У 2010 р. в передмістях м. Кременчука була знайдена дуже рідкісна мідна монета — 1 копійка Катерини I 1727 р. карбування. На аверсі монети зображеній Георгій Переможець на коні, під ним напис «МОСКВА», на реверсі — 1 К, вензель — Е (Екатерина), та внизу — дата карбуван-

ня — 1727. Вага монети становить 3,5 г, діаметр — 20 мм. Зображення, написи, вензель, номінал та місце карбування копійки чіткі та виразні. Гурт монети захищений ланценківським орнаментом. Навколо краю поля монети з обох сторін розміщений орнамент із випуклих трикутничків. Збереження монети досить добре. Вона практично не перебувала у грошовому обігу.

Дана монета належить до пробних, а не масових випусків однокопієчних монет. За свідченням В. Узденникова однокопієчні мідні монети карбувалися по нереалізованому проекту, який передбачав ліквідацію назриваючої розмінної кризи. Правильність датування 1727 р. копійок з написом М та МОСКВА підтверджується її малюнками у таблицях, складеними в середині XVIII ст. У праці В. Узденникова представлено єдиний відомий екземпляр даного типу під № 2409–039 [6, с. 134]. Тому знахідка мідної копійки цього типу є великою нумізматичною рідкістю.

По-перше, 1 мідна копійка не випускалася у 1727 р. серійно взагалі.

По-друге, вона не присутня в жодній державній та приватній колекціях протягом 283 років, окрім двох екземплярів з колекції В. Узденникова.

По-третє, за свідченням І. Спаського за Петра I з 1723 р. розпочався масовий випуск «гораздо более выгодных для казны медных пятиаков» [9], випуск яких продовжився за Катерини I та Петра II. За підрахунками А. Юхта з березня по серпень 1727 р. на трьох монетних дворах Москви було відкарбовано п'ятаків на суму 122 060 рублів, тобто 2 441 200 екземплярів. Прибуток від їх випуску становив 607 тисяч рублів. До лютого 1728 р. було виготовлено ще близько 500 тисяч п'ятаків. [8, с. 52].

По-четверте, у вересні 1727 р. уряд Катерини I прийняв рішення про додаткове карбування старими штемпелями п'ятаків на 500 тисяч рублів, новим штемпелем мідних копійок на 1 мільйон рублів і полушенок на 500 тисяч рублів по 40 рублів із пуда міді. Було розроблено три нові типи мідних копійок 1727 року. На них було зображене Георгія Переможця на коні, під ним на першій — під подвійною рискою напис «МОСКВА», на другій — дата — 1727, з другого боку — на першій — 1 Е К, внизу під подвійною рискою дата — 1727, на другій копійці — 1 Е К, а внизу під подвійною рискою — буква М (московський монетний двір). На третьій — хрест, в середині якого по горизонталі напис «КОПЕЙКА», по вертикалі — дата — 1727.

Але рішення уряду (крім карбування п'ятаків) залишилося на папері. Було випущено лише невелику кількість полушенок та мізерну кількість мідних копійок.

По-п'яте, смерть Катерини I в 1727 р. привела до нової фінансової реформи Петра II та до припинення старої. Відомо лише те, що за наступні три роки (1728–1730 рр.) за правління молодого імператора у грошовий обіг було випущено 1 та 5 копійок на суму 1,5 мільйони рублів [8, с. 58]. Копійка випускалася з Георгієм на коні, написом «МОСКВА» та хрестом.

По-шосте, в жодному з каталогів XIX та XX ст. навіть не згадується ця мідна копійка. Так, аналізуючи «Каталог руських монет, удельных князей, царських и императорских с 980 по 1899 г.» (1899 р.), зустрічаємо запис: «Императрица Катерина I — медная копейка 1726 г. — очень редкая» (оцінена у 75 срібних царських рублів), а запис про випуск мідної копійки 1727 року Катерини I зовсім відсутній. У каталогі за 1728 р. згадується 1 мідна копійка Петра II із зображенням Георгія, написом «МОСКВА» 8 різновидностей (кожний екземпляр оцінений у 0,75 рубля) [10].

У каталогі І. Рилова та В. Соболіна «Монеты России и СССР. 1700–1993» (1994 р.) зафіксована лише дуже рідкісна петровська мідна монета 1724 року, а потім — копійки 1728–1729 років із написом «МОСКВА» та хрестом, про що згадувалося вище [11].

Український нумізмат та колекціонер В. Нечитайлло у своєму міні-каталозі монет (1999 р.) теж згадує лише мідну копійку Петра II 1728 та 1729 рр. [12], а копійки Катерини I там зовсім відсутні. Подібна однокопієчна мідна монета карбувалася за правління Петра II (1727–1730) у 1728–1729 рр., яка важила 4,1 г. Її діаметр становив 16 мм. Тобто ця монета була товстіша за копійку Катерини I та на 0,4 мм менша у діаметрі.

По-сьоме, провівши детальний аналіз складу монетних скарбів Гетьманщини першої третини XVIII ст., нам вдалося зафіксувати з 119 скарбів лише у дев'яти — монети Катерини I, переважно срібні рублі, мідні полушенки, п'ятаки та денги [2].

Георгій також був зображеній на сріблому «подільському полугроші» кінця 80-х — початку 90-х років XIV ст. удільного князя Костянтина Коріатовича (1380–1391), який карбувався в Смотричі та Кам'янці у 1380–1391 рр. Срібні монети Костянтина та його брата Федора Коріатовича (1388–1394)

знайдені на Поділлі, Черкащині, Київщині, виявлені та ідентифіковані хмельницькими нумізматами О. Погорільцем та Р. Саввовим. Вони довели, що зображеній на монеті вершник, який вражає списом «змія», Святий Юрій — змієборець — герб Коріатовичів [13].

Отже, традиція зображення Георгія на монетах зберігалася за правління подільських, литовських, московських князів, царів та російських імператорів: Петра I, Катерини I, Петра II, Єлизавети Петрівни, Катерини II.

Список літератури

1. **Бакалець О. А.** Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1764 рр.). Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. — К., 2007.
2. **Бакалець О. А.** Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1781 рр.). — К., 2011.
3. **Бакалець О. А.** Російська срібна копійка в грошовому обігу України II половини XVII — I четверті XVIII ст.//Історико-географічні дослідження в Україні. Зб. наук. праць. — Число 8. — К., 2005. — С. 308–334.
4. **Бакалець О. А.** Аналіз складу монетних скарбів Гетьманщини XVII ст.//Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. — Число 14. — К. 2007. — С. 313–340.
5. **Юхт А.** Русские деньги от Петра Великого до Александра I. — М., 1994. — С. 13–15.
6. **Спаський И. Г.** Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк. — Л., 1962. — С. 131–132.
7. **Шуст Р.** Нумізматика: історія грошової обігу та монетної справи в Україні: Навч. посіб. — К., 2007. — С. 183.
8. **Сукач С.** Святой Георгий Победоносец в декорах ямських (поддужных колокольчиков)//Нумізматика і фалеристика. — № 4. — 2004. — С. 34–35.
9. **Узденников В. В.** Монеты России (1700–1917). — М., 1985. — С. 261, 191.
10. **Каталог** руських монет, удельных князей, царських и імператорських с 980 по 1899 г. — М. 1899. — С. 29.
11. **Рилов И., Соболин В.** Монеты России и СССР. 1700–1993. — М., 1994. — С. 18.
12. **Нечитайло В. В.** Мини каталог польско-литовских и российских монет, обращавшихся на Украине в XIV — нач. XX вв. — К., 1999. — С. 85.
13. **Погорілець О., Саввов Р.** Монети Подільського князівства (XIV ст.). — Хмельницький, 2008.